

УДК 327.5:662.767:070(410)

Л.Ю. МЕДОВКІНА

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ГАЗОВИЙ КОНФЛІКТ 2009 Р. У ВИСВІТЛЕННІ ТА ОЦІНКАХ БРИТАНСЬКИХ ЗМІ

Медовкіна Ліна Юрївна – кандидат історичних наук, старший викладач Донецького національного університету

У статті досліджується характер висвітлення та оцінок британськими медіа газового конфлікту між Україною та Росією 2009 р. Аналізуються матеріали з проблеми, що публікувалися в найвпливовіших британських виданнях «The Independent», «The Gardian», «The Financial Time». Визначаються основні сюжети, що були предметом обговорення в пресі, акцентується емоційна забарвленість більшості публікацій, проводиться зв'язок між особливостями британсько-російських політичних і економічних взаємин та претензійністю британських медіа.

Ключові слова: Україна, Росія, газ, газовий конфлікт, британські медіа.

В статье исследуется характер освещения и оценок британскими медиа газового конфликта между Украиной и Россией 2009 г. Анализируются материалы по проблеме, публиковавшиеся в самых влиятельных британских изданиях «The Independent», «The Gardian», «The Financial Time». Определяются основные сюжеты, которые были предметом обсуждения в прессе, акцентируется эмоциональная окрашенность большинства публикаций, проводится связь между особенностями британско-росийских политических и экономических взаимоотношений и претенциозностью британских медиа.

Ключевые слова: Украина, Россия, газ, газовый конфликт, британские медиа.

This article investigated character description and of the evaluation of the gas conflict between Ukraine and Russia in 2009 by British media. Analyzed the materials on the issue, published in the most influential British magazines «The Independent», «The Gardian», «The Financial Time». Identifies the major themes that were discussed in the press, emphasizes the emotional coloration of most publications is accented communication between features of the British-Russian political and economic mutual relations and claims of the British media.

Keywords: Ukraine, Russia, gas, gas conflict, British media.

© Л. Ю. Медовкіна, 2012

Газове питання, що загострилося останнім часом в українсько-російських відносинах знову актуалізувало проблему енергетичної безпеки ЄС. Європейський політиком, експертна спільнота, медіа тощо уважно стежать за україно-російськими інформаційними суперечками, намагаючись спрогнозувати подальший перебіг подій з точки зору енергетичних інтересів Європи. З іншого боку, для безпосередніх учасників протистояння (і, вочевидь, для України у більшій мірі) надзвичайно важливим є реакція Європи у тому числі і позиція авторитетних європейських медіа, які через формування громадської думки опосередковано впливають на рішення політичної еліти своїх країн. Якщо з формально-правових позицій та дипломатичної практики держава не може давати однозначних офіційних оцінок, то преса може, фактично без наслідків, виявляти таку позицію, нібито безсторонньо, як думку суспільства чи неофіційну позицію окремих діячів.

Ось чому для розуміння і прогнозування європейської реакції на нинішню та майбутні суперечливі ситуації у газових відносинах актуальним є вивчення медіа-оцінок останнього газового конфлікту між Росією та Україною, що мав місце на початку 2009 р. З формальної точки зору він розпочався через відсутність контракту на поставку газу Україні у 2009 р. та борги України за наданий їй газ у 2008 р. [16]. За умов відсутності контракту Росія скоротила поставки газу через територію України в результаті чого європейські споживачі протягом

кількох днів недоотримали від 70 до 100 % від запланованого обсягу. Конфлікт завершився підписанням нового газового договору, який нова влада України вважає занадто обтяжливим для української економіки і наполягає на його зміні.

Для європейських медіа газова епопея січня 2009 р. була топ-темою протягом майже цілого місяця, що й не дивно, адже більша частина європейських країн залежить від поставок російського газу, а для ряду країн Центральної та Південно-Східної Європи ця залежність є критичною. У цьому зв'язку велими цікавим здається аналіз висвітлення проблеми британськими ЗМІ. На перший погляд, Велика Британія є, напевне, єдиною великою європейською державою, яка має можливість оцінювати газовий конфлікт більш-менш з позицій стороннього спостерігача без яскраво вираженого особистого інтересу – доля імпорту російського газу у Британії не є великою і складає 15,2 млрд. куб.м на рік, або 16 % від річного споживання країни [31]. Політичні контакти Британії з Російською Федерацією не такі розвинуті та активні як у Франції та Німеччині, на що не в останню чергу вплинуло вбивство у 2006 р. в Лондоні колишнього офіцера ФСБ Росії О. Литвиненка, яке Британія пов'язує з російськими спецслужбами [15]. Щодо України, то Британію також важко назвати лобістом нашої держави.

Але з іншого боку, конфлікт бізнес-інтересів деяких британських компаній та російського газового монополіста компанії «Газпром», певна опозицій-

ність британського політикуму до т. зв. «Старої Європи», а саме – до Франції і Німеччини, які в багатьох питаннях позиціонуються як прихильники Росії, проамериканська позиція Британії в ряді ключових сфер зовнішньої політики не могли не зумовлювати прискіпливе стеження британських медіа за перебігом конфлікту та формулювання власної оцінки, яка певною мірою відрізнялася від позицій інших впливових європейських медіа.

Відносини України та Росії в сфері енергетики досліджують М.Перевертень [21], А. Токарев [33], В. Циганов [34] тощо. У статтях В.Саприкіна безпосередньо розглядаються різні аспекти «газової війни» 2009 р. Автор також порушує тему тристороннього співробітництва Росії, ЄС та України [27, 28, 29, 30].

Загальний вплив ЗМІ на громадську думку є предметом аналізу фундаментальних праць Г.Почепцова [22, 23, 24, 25]. Ця проблема досліджується в статтях А.Асланова [14] та А.Антоненка [13].

Метою даної статті є з'ясування характеру висвітлення та оцінок українсько-російського газового конфлікту 2009 р. у впливових британських виданнях «The Independent» [19], «The Guardian» [17], «The Financial Time» [18].

Аналізуючи оцінки британських ЗМІ можна виділити декілька ключових аспектів газової проблеми, які найчастіше фігурували в якості предметів огляду та аналізу. Перш за все – це причини газового протистояння. Для британської преси апріорним було усвідомлення тісного взаємозв'язку економічних і політичних чинників конфлікту. Причому особливо акцентувалося саме політичне підґрунтя. Так, у низці статей, опублікованих в «The Independent», стверджувалася думка про те, що конфлікт підтвердив готовність Росії використовувати енергоносії як політичну зброю; було завдано удару по прагненнях України вступити в Євросоюз, адже більшість з найбільш постраждалих країн були активними поборниками приєднання України до ЄС. Так, С. Арнотт вважав економічні важелі лише засобом досягнення політичного впливу і тиску на антиросійське керівництво України, яке підтримувало курс своєї країни на євроінтеграцію – «Москва використовує постачання енергоносіїв як політичну дубину, намагаючись вибити з колишніх країн-сателітів прагнення до свободи» [1]. Автор наголошував на тому, що РФ прагнула виставити Україну як ненадійного партнера, тим самим псуючи її імідж перед країнами Європи. Подібна точка зору простежується у статті Дж. Уорнера, який підкреслював, що серед причин даного конфлікту лежить саме геополітична зацікавленість РФ. «Цілком очевидно, що Росії вигідно геополітичне відчуження Європи від України, не тільки заради збереження впливу над своїм колишнім сателітом, але і для просування планів зі створення альтернативного трубопроводу в Європу по дну Балтійського моря» [11].

Поширеним у британській пресі було пояснення причин конфлікту кризь призму різного роду аналогій. У статті М. Деевскі «Україна, Ірландія і хвороблива чутливість полеглих імперій» автор порів-

нює політику Росії відносно України з політикою Великої Британії щодо Ірландії. Автор прямо говорить про «колоніальний підтекст» конфлікту «суперечка більшою мірою йде не через ціну на газ, а через прагнення Росії відновити свій контроль над примхливою колонією, яка намагається звільнитися шляхом «помаранчевої революції» [2].

Актуальним було проведення паралелей з нещодавнім на той час російсько-грузинським конфліктом. Дж. Уорнер припускає, що газовий тиск може бути помстою Росії за підтримку Україною Грузії, а також прикладом розправи над непокірним сусідом, що виходить із сфери російського впливу. На доказ такого припущення наводяться різкі слова посла РФ у Великобританії, які окреслюють позицію Росії щодо України. «Якщо ця країна стала членом НАТО ... це означає, що ми повинні вжити певні заходи, щоб захистити себе, і це може вплинути на всі зв'язки та відносини, включаючи і економічні. Ми ніколи не будемо миритися з розширенням НАТО. Я сподіваюся, що люди отримають урок з того, що сталося в Цхинвалі» [11].

Незважаючи на те, що політичні цілі Росії виступають у британській пресі основною причиною газового протистояння, «Independent» писала про можливі політичні дивіденди українського керівництва в контексті початку передвиборчої гонки, в якій «деяким українським політикам потрібно довести народу свою значимість та здатність врегульовувати конфліктні ситуації» [3].

Економічні складові конфлікту висвітлюються у британських ЗМІ також більшою мірою в контексті російської зацікавленості у нагнітанні напруги. На погляд М. Жданнікова, на жорсткі дії Росією спонукали борги самого газопостачальника – «борги «Газпрому». Видання повідомляє, що вони становлять близько 50 млрд. доларів, а золотовалютні резерви Росії скоротилися більш ніж на третину, тому прем'єр-міністр Путін, можливо, стурбований тим, як отримати за свій газ якомога більше» [10].

Оглядач «The Guardian» І. Трейнор серед причин газового конфлікту також бачить заборгованість «Газпрому» - «головної дійної корови Путіна» і одразу ж відкидає офіційну трактовку російської сторони про комерційний характер спору з Україною [9].

Більш нейтральну позицію зайняла «The Financial Times». У статті Р. Олірчука простежується спроба пояснити визрівання конфлікту економічними складнощами обох країн: «Росія витрачає свої величезні валютні резерви на підтримку рубля і кредитування банків. У таких умовах «Газпром» не має наміру знижувати експортні ціни». Видання пояснює, чому Україна не змогла своєчасно розплатитися з Росією за газові поставки: «Глобальна фінансова криза, а саме: падіння курсу української валюти ускладнили зусилля України з погашення боргу» .

При цьому Україна намагається задіяти країни Європи до підписання газових домовленостей з Росією, та, можливо, «виграти» на ціні.

Р. Олірчук визначає ще одну причину російського тиску, пов'язану із намаганням «Газпрому» контролювати українську ГТС. «Москва хоче отри-

мати частку в величезній трубопровідній мережі України. Ця мережа сильно зношена, і має потребу в інвестиціях, для чого Україні можуть знадобитися партнери. Однак продавати її іноземцям, особливо російським, було б політично неприйнятним» [6].

Загалом увесь «економічний» блок чинників конфлікту британська преса визначає таким чином:

1. економічна криза у Росії та Україні;
1. заборгованість концерну «Газпром»;
2. просування Росії нових газопроводів (Північний та Південний потоки) та відповідно підлив авторитету газопроводу Nabucco;
3. намагання України залучити європейські країни до підписання договорів з Росією та отримати нижчу ціну на газ;
4. намагання Росії отримати контроль над українською ГТС.

Як бачимо, саме інтереси Росії визначаються як основний детонатор газового конфлікту, а відтак на неї покладається практично вся вина за створення кризи, від якої потерпають країни Європи. «Росія подає менше третини обсягу газу, необхідного для забезпечення потреб Європи, і навмисно закачує його не в той трубопровід на території України» [10].

Покажемо емоційно-оціночне забарвлення публікацій з проблеми, яке характеризується відчутною антиросійською спрямованістю. Неодноразово застосовуються такі вирази, як «старий російський ведмідь», «повернення ведмеда років холодної війни», «у російського ведмеда ще достатньо сил, щоб псувати своїм сусідам життя» [1]. Особливо показово є стаття С. Соареса з її різкими, компрометуючими висловами щодо Росії, відверто неправдивою інформацією (наприклад, автор називає Ростовську та Белгородську області РФ українськими регіонами), суб'єктивізм оцінок тощо.

Вже з серпня 2008 р. після того, як закінчилася війна Росії з Грузією, з'являються статті, в яких Росія зображається агресивним та несправедливим актором міжнародних відносин, яка «готова використовувати будь-які засоби, такі як нарощування озброєнь, розпалювання військової істерії, дипломатичні блокади, політичні вбивства, щоб відновити свій статус провідної держави і той вплив, який вона втратила з розпадом Радянського Союзу» [8]. Увага привертається до ймовірної нездатності Європи протистояти «все більш ворожій Росії, яка знову починає нищпорити біля європейських кордонів» [10] без загальної політики оборони.

Антиросійська риторика британських ЗМІ може бути пояснена загальною «прохолодністю» британсько-російських відносин, що зумовлена низкою вищезгаданих політичних обставин, в т.ч. «справою Литвиненка». Не останню роль у тональності британських медіа вочевидь відіграло зіткнення російсько-британських бізнес-інтересів у газовій сфері, а саме: намагання «Газпрому» поглинути британські проекти, що здійснюються на російському ринку. У квітні 1994 р. голландсько-британський паливний концерн Shell, а також дві японські корпорації, Mitsui та Mitsubishi, створили консорціум Sakhalin Energy

Investment Company Ltd. для розробки родовищ нафти та газу на території Сахаліну. Цей інвестиційний проект отримав назву «Сахалін-2» [20]. Інвестиції та експлуатаційні витрати обох родовищ проекту «Сахалін-2» - нафтового та газового, до 2014 року повинні були скласти \$9-11 млрд. Однак інвестори недооцінили полярний клімат території. Тому у 2005 р. Shell повторно проаналізував витрати, і, згідно з новими оцінками, вони повинні були скласти \$ 20 млрд. Для російської влади це стало приводом, щоб пригрозити консорціуму позбавленням ліцензії. З одного боку, Росія звинуватила іноземних інвесторів у штучному завищенні витрат, щоб ухилитися від сплати податків, а з іншого - стверджувала, що ця інвестиція завдає шкоди навколишньому середовищу [26]. Таким чином, Shell у 2006 р. підписав угоду з «Газпромом», який отримав контрольний пакет акцій за \$7,45 млрд., у той час коли реальна ціна цього проекту оцінювалася набагато вище. Shell залишив собі 27,5%, Mitsui і Mitsubishi - 12,5% і 10%.

«Газпром» також мав намір націоналізувати багатонаціональний «Сахалін-1» та російсько-британську ТНК - British Petroleum. Приводом для «нападу» монополіста на British Petroleum стала нездатність ТНК вийти на потрібний рівень видобутку газу у 9 млрд. кубометрів. Однак, як стверджували експерти, це завдання просто неможливо виконати, тому що цей об'єм газу просто не реалізується. Але «Газпром» хотів отримати 75% частки у проекті, тому ТНК запросила газову монополію стати партнером. Утім, ТНК відмовилася розробляти разом із «Газпромом» Ковикське родовище [32].

Водночас «Газпром» спрямував енергійні зусилля на те, щоб отримати акції британських фірм, які займаються дистрибуцією газу.

Враховуючи всі ці обставини, недивною є жорстка позиція британських медіа щодо Росії в українсько-російському газовому конфлікті.

Контрастом агресивній імперськи налаштованій Росії виступала Україна. У британських ЗМІ часто наголошувалося на тому, що Україна - це європейська держава. Подекуди зустрічалися зовсім компліментарні пасажі щодо України, яка є «найяскравішим прикладом тих благ, які здобуває країна, самостійно вирішуючи свою долю і прагне до союзу з іншими державами» [2]. В контексті обговорення газової кризи журналісти, відкрито стаючи на бік України, пропонували навіть змінити геополітичну термінологію і відмовитися від поняття «пострадянський простір», що є принизливим для низки країн колишнього СРСР, які зараз є «суверенними, незалежними країнами, які мислять по-своєму і захищають свої права» [1]. Різкої критики удостоювався ЄС, який не запропонував Україні тісніше співробітництво, залишивши її сам на сам у спорі з Росією. «Україні необхідні більш серйозні реформи, але про це може йти мова, тільки якщо ми [ЄС] станемо активніше її підтримувати, збільшимо фінансову і технічну допомогу, а також надамо їй дипломатичну підтримку, яка необхідна цій країні, щоб зберегти політичну незалежність» [12].

«The Financial Times» підкреслює нерішучість

європейських країн у політичному діалозі Україна-ЄС: «Після тріумфального приходу до влади про-західного президента Віктора Ющенка в результа-ті «помаранчевої революції» Брюссель дав Києву чимало обіцянок. Виконав він набагато менше. ЄС відмовив Києву в головному призи - обіцянці май-бутнього членства» [6].

Окремого обговорення в комплексі з'ясування причин конфлікту удостоїлося питання ціни на газ. Британські видання акцентують увагу чита-ча на маніпулюванні ціною на свої енергоносії, до якого вдається Росія. Так, у статті І. Трейнора, опублікованої у британській «The Guardian», про-тиставляється початкова ціна на ресурс, яка була запропонована Україні та остання, яка склала \$ 418, при цьому зауважується, що «Газпром» рапто-во змінив умови і став наполягати на 418 доларах» [9]. Говорячи про це, Т. Арнор вдається майже до морального осуду російської сторони. «Україна і так знаходиться у глибокій політичній та еконо-мічній кризі, а Росія користується цим задля до-сягнення своїх власних національних інтересів» [1]. Автор вважає, що Росія повела себе у газовому спорі несправедливо, адже абсолютно безапеляцій-но оголосила Україні про більш ніж двократне під-вищення цін на газ - жоден український лідер не зміг би прийняти такі умови. При цьому, напри-клад, М. Жданніков наголошує на тому, що Укра-їна повинна витримати удар «Газпрому» навіть за умов високої ціни. «Ціна для України є питан-ням її незалежності, Україна має розраховуватися з «Газпромом» за ринковими цінами на паливо» [12].

Незрозумілі маніпуляції ціною пов'язувалися британською пресою в тому числі і із вкрай непро-зорою схемою посередництва у газових відносинах між Україною та Росією.

Так, кореспондент «The Financial Times» Діар-мід О'Салліван, який є активістом неурядової ор-ганізації з боротьби з корупцією Global Witness, деякий час займався дослідженням компанії RosUkrEnergo і переконаний у тому, що поставки газу можуть здійснюватися й без посередництва, роль цієї компанії залишається неясною, а схеми поставок стають більш заплутаними: «Неможли-во зрозуміти яким чином організована торгівля, хто насправді контролює енергетичні потоки і хто отримує великі дивіденди від них. Ми повинні зна-ти, хто постачає нам газ. Ми повинні знати, хто во-лодіє компаніями і які якості дозволяють їм грати ту роль, яку вони грають. Ми повинні знати, як вони формують ціни на свої енергоресурси і які по-датки і мита платять. Ми повинні бути впевнені в тому, що вони отримали свої контракти на поста-чання у відкритій і прозорій манері» [4].

Вказуючи на Росію, як на головного ініціатора кризи, викриваючи її жорстке та агресивне пово-дження у конфлікті, британська преса тим не менш відає належне інформаційним зусиллям Росії, що покликані пояснити та виправдити російську по-зицію в очах європейського політикуму та громад-ськості. У статтях «The Independent» неодноразово підкреслювалося, що інформаційна політика Росії, яка напередодні та в період конфлікту базувалася

на постійних заявах перших осіб «Газпрому» або вищого керівництва Росії, була ефективною, саме позицію Росії чули найчастіше, в той час, як в Україні політичні діячі «були втягнуті у внутрішні чвари» [7]. І загалом британські ЗМІ вважали, що в інформаційному забезпеченні своїх інтересів Росія працювала ефективніше, аніж у 2006, коли саме РФ було визнано винною в енергетичному конфлік-ті з Україною.

Інформаційна присутність Росії сягала самої британської преси. 30 грудня 2008 р., напередод-ні загострення газового питання, «The Guardian» опублікувала інтерв'ю посла Росії в Великобрита-нії Ю.Федотова, який переконував видання у на-дійності енергетичного партнерства з Росією, але, тим не менш, підкреслював можливість виникнен-ня проблем з транзитом газу через Україну – «Пе-реговори йдуть вже якийсь час, і Росія доклала всіх зусиль до того, щоб вирішити проблему укра-їнського боргу. Ми зробимо все для забезпечення стабільних поставок газу в Європу. Але якщо брати до уваги події 2006 р., ми не можемо бути впевне-ні в тому, що вона (Україна) виконає свої транзит-ні зобов'язання» [10]. Таке висловлювання напе-редодні газового конфлікту може трактуватися як певний інформаційний інструмент – Росія почала проводити інформаційну політику ще до припинен-ня постачань газу.

Одним з головних уроків кризи британські медіа називають необхідність для Європи диверсифіка-ції газопостачання, використання альтернативних джерел енергії. «Уроки, які з суперечок між Росі-єю і Україною мають отримати європейські кра-їни, які імпортують енергію, все ті ж, що й три роки тому, - коментує британська «Independent». - Більша частина Європи легко ранима в енергетич-ній сфері. Потрібно знайти альтернативні джерела енергії і якомога швидше. Потрібна нейтральна ін-станція, яка могла б вирівняти конфлікт між Росі-єю та Україною. В іншому разі ЄС скоро знову до-ведеться зіткнутися з кризою припинення поставок і погрозами» [11].

При розгляді цього сюжету «The Independent» вдається до емоційних висловлювань: «по всій Східній Європі люди, тремтячи від холоду, запи-тують, чому їхні лідери і Євросоюз так і не дивер-сифікували постачання енергії і не послабили за-лежність від Росії» [3]. Газета порушує проблеми створення загального енергетичного ринку ЄС, який дозволив би доставляти газ з будь-якої кра-їни Європи. Також розглядаються варіанти з пошу-ку альтернативних джерел енергії: використання вугілля, атомної енергетики і таке інше, щоб най-скоріше позбутися залежності від газових поста-чань. Утім, оглядач «The Financial Times» І. Горст є досить песимістичним у прогнозах щодо успіху подібних заходів і стверджує про нездатність ЄС диверсифікувати поставки природного газу в най-ближчій перспективі: «У континентальній Європі багато хто розуміє: ЄС не тільки не може взяти і відключитися від російського газу; ЄС не може на-віть знизити власний попит на нього» [5].

Багато уваги британські видання приділяли аналізу наслідків газової кризи як для його безо-

середніх учасників, так і для країн ЄС. У синтезованому вигляді погляди британських експертів з даного питання надані у статі С. Соареса із «The Independent». Для ЄС наслідком російсько-українського газового конфлікту може стати криза у відносинах між самими країнами та Росією. Конфлікт показав, що Європа не має чіткої загальної позиції, колективної енергетичної політики, загальноєвропейських програм з диверсифікації джерел енергопостачання та постачальників. Країни Європи уникають посередництва у вирішенні спору. Наголошується, що це – «енергетична криза всесоюзного масштабу». Для Росії та «Газпрому» – втрата великих капіталів, псування міжнародного іміджу. Серед позитивних наслідків – можливість реалізації в майбутньому інших проектів з газопостачання до Європи (Nord Stream, South Stream);

Для України – псування іміджу надійного партнера («Україна продемонструвала політичну роздробленість, оскільки так і не сформувала єдину позицію на переговорах і оскільки допустила накопичення величезних боргів перед «Газпромом» [7], накопичення боргу, політичні суперечки щодо несправедливого Контракту на купівлю-продаж газу, в майбутньому – можливе виключення України з енергетичних відносин Росії та ЄС.

Висновки. Таким чином, основними питаннями газової кризи 2009 р. між Україною і Росією, що обговорювалися в британській пресі, були: причини конфлікту; мотивація сторін; ключові спірні складові протистояння – питання ціни та посередництва; проблема диверсифікації – шлях постачання енергоресурсів до країн ЄС; наслідки кризи. ЗМІ акцентували політичні, геополітичні та економічні інтереси Російської Федерації у створенні кризи, розцінювали дії Росії як відвертий тиск на Україну та енергошантаж Європи, часом вдавалися до емоційно забарвлених тверджень, що нагадували риторичу часів «холодної війни». Така позиція може бути зумовлена як загальним «прохолодним» тлом британсько-російських відносин у другій половині 2000-х рр. у зв'язку із «справою Литвиненка», так і зіткненням інтересів британського енергетичного бізнесу і «Газпрому». Враховуючи компліментарну налаштованість британських медіа по відношенню до України під час висвітлення газової проблеми перспективним здається більш активне позиціонування України в британських ЗМІ як демократичної держави з євроінтеграційними прагненнями. Це може стати суттєвим фактором підтримки української позиції у разі можливих майбутніх спорів та протиріч з Росією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Arnott S. Gazprom and the struggle for power / S. Arnott. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/business/analysis-and-features/gazprom-and-the-struggle-for-power-1230068.html>.
2. Dejevsky M. Ukraine, Ireland and the sensitivities of fallen empires / M. Dejevsky. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/opinion/comment/eitivitiesoffallenempires1516816.html>
3. Dependence on Russian energy places Europe at risk / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/opinion/leading—articles/leadingarticlependenceonrussianenergyplaceseuropetrisk12245.html>.
4. Gorst I. EU fears for supply as Russia blocks gas to Ukraine / I. Gorst [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ft.com/cms/s/bd63aa44d86f11ddbccc0000077b07658,Authorised=false.html?_i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2Fs%2F0%2Fbd63aa44d86f11ddbccc0000077b07658.html&_i_referer=http%3A%2F%2Fsearch.ft.com%2Fsearch%3FftsearchType%3Dtype_news%26page%3D3%26queryText%3Dgas%2Bukraine%2Bbrussia
5. Gorst I. Russia halts gas to Ukraine / I. Gorst. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ft.com/cms/s/c998c246d86e11bcc0000077b07658,Authorised=false.html?_i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2Fs%2F0%2F42439a64d6bb11dd9bf7000077b07658.html&_i_referer=http%3A%2F%2Fsearch.ft.com%2Fsearch%3FftsearchType%3Dtype_news%26page%3D3%26queryText%3Dgas%2Bukraine%2Bbrussia.
6. Olearchyk R. Ukraine nears Russian gas debt deal / R. Olearchyk [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ft.com/cms/s/42439a64d6bb11dd9bf7000077b07658,Authorised=false.html?_i_location=http%3A%2F%2Fwww.ft.com%2Fcms%2Fs%2F0%2F42439a64d6bb11dd9bf7000077b07658.html&_i_referer=http%3A%2F%2Fsearch.ft.com%2Fsearch%3FftsearchType%3Dtype_news%26page%3D3%26queryText%3Dgas%2Bukraine%2Bbrussia.
7. Soares C. New cold war in Europe as Russia turns off gas supplies / C. Soares. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/newoldwarneuropesussiaturnsoffgassupplies1230036.html>.
8. Traynor I. Energy battle leaves Moscow and Kiev out in political cold / I. Traynor. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world>.
9. Traynor I. New doubts as Russia agrees to resume gas supplies to Europe / I. Traynor [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/13/russiaukraine>.
10. Walker P. Putin accuses Ukraine of holding Europe hostage over gas row / P. Walker [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/>.
11. Warner J. Perils of being beholden to the Russian bear / J. Warner. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/bremyua>.
12. Zhdannikov D. Ukraine 'steals gas owned by EU' says Russia / D. Zhdannikov [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/teal61.html>.
13. Антоненко А. Место и роль СМИ в политике / А. Антоненко. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.media-center.kiev.ua/smi/polit/>
14. Асланов А. Роль преси і інформаційних агентств у забезпеченні інформаційних потреб населення / А. Асланов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/242464.html>.
15. Источник в британском правительстве: Убийство Литвиненко - дело рук иностранных агентов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://grani.ru/Politics/Russia/m.114885.html>.
16. Кизилев В. Украина отключила Европе газ / В. Кизилев. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.chaskor.ru/p.php?id=2433>.
17. Офіційний сайт видання «The Guardian» / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/>.
18. Офіційний сайт видання «Financial Times» / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ft.com>.
19. Офіційний сайт видання «The Independent» / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/>.
20. Офіційний сайт проекту «Сахалін-2» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sakhalin-2.ru/ru/>.
21. Перевертень Н. Не самый эффективный инструмент российской внешней политики / Н. Перевертень // Евразия сегодня. — 2006. — №1. — С. 4—5.
22. Почепцов Г. Информационные войны / Г. Почепцов. — М., К.: Рефл—Бук, Ваклер, 2001. — 576 с.
23. Почепцов Г. Информация и дезинформация / Г. Почепцов. — К.: Ника—Центр, Эльга, 2001. — 256 с.

24. Почепцов Г. Інформаційна політика / Г. Почепцов. — К.: Знання, 2008. — 663 с.
25. Почепцов Г. Медиа: теория массовых коммуникаций / Г. Почепцов. — К.: Альтерпрес, 2008. — 403 с.
26. Приостановка проекта «Сахалин-2» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lenta.ru/story/sakhalin/>.
27. Саприкін В. «Газовий трикутник» ЄС – Україна – Росія: єдність та боротьба інтересів. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukews_id=201.
28. Саприкін В. Підсумки «Газової війни». — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=667.
29. Саприкін В. Стан та перспективи міжнародного співробітництва України в енергетичній сфері. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukrs_id=98.
30. Саприкін В. Українсько-російські відносини у газовій сфері страждають від надмірної політизації / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=544.
31. Справка: зависимость европейских стран от российского газа / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/95181/6570287.html>.
32. ТНК-ВР отказывается осваивать Ковыкту совместно с Газпромом [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://top.rbc.ru/economics/04/05/2010/402672.shtml>.
33. Токарев А. Догорай моя горелка (удушливый запах советского газа) / А. Токарев // Евразия сегодня. — 2006. — №3. — С. 6—13.
34. Циганов В. Енергетична безпека України: мрії чи реальність. — Режим доступу: http://experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=14016.